

Слободан Антонић
Филозофски факултет
Београд

UDK: 321.728
Оригинални научни рад
Примљен: 15. 03. 2007.

РАСЦЕПИ У СРБИЈИ И УСТАЉЕЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

У чланку* се разматрају социолошке препреке за устаљење демократије у Србији, нарочито након 2000. године. Писац сматра да главни узрок споре консолидације лежи првенствено у врсти расцепа који настављају да господаре српском политиком. У источној Европи, током деведесетих, знамењска (симболичка) сукобљавања сразмерно брзо су уступила место интересним (дистрибутивним). Ови други конфликти уобичајено се завршавају нагодбом, због чега се и сматрају пожељнијим у раздобљу демократске консолидације. Они први, господарећи расцепи јесу идеолошки и знамењски. Идеолошки расцепи деле политичко тело на оне који су подржавали стари режим и оне који подупиру владајуће реформисте, док су знамењски расцепи засновани на различитим саморазумевањима (идентитетима). Неуспешност да се за последњих седам година знамењски расцепи скину с политичког дневног реда јесте оно што подрива иначе слабаине темеље демократије у данашњој Србији. Због преваге знамењских и идеолошких расцепа (патриоти/Европејци, старорежимлије/реформисти итд) над друштвено-економским, писац види страначки поредак у Србији као дубоко поларизован и оптерећен антисистемским странкама. Управо то је оно што онемогућава устаљење демократије. Писац показује да постојање антисистемских странака важан узрок који Србију спречава да се ослободи духа изборног ауторитаризма и због чега изборна демократија не успева да се устали.

Кључне речи: страначки расцепи, демократија, транзиција, елите, политички систем.

Постојаност демократије и врсте расцепа

Да би се могло рећи да је демократија у некој земљи устаљена (консолидована) треба видети која врста друштвених и страначких расцепа у њој преовладава. Класичну представу о друштвеним расцепима уобличили су Липсет и Рокан (Lipset and Rokkan, 1967). По њима, у сваком друштву постоје правци дуж којих се сусрећу и сукобљавају различити скупни интереси. Ако су ти интереси дубоки и дуготрајни, макар они и не били особито јаки, на тим

* Чланак је део рада на пројекту бр. 149005 који се ради на ИСИ ФФ (руководилац Силвано Болчић), уз новчану подршку Министарства науке Републике Србије.

правцима сусретања појављују се пукотине, или расцепи (cleavages). А ти расцепи теже да се пренесу и у страначки склоп (party system cleavages).

По Липсету и Рокану, постоје четири главна правца друштвених расцепа. Први је између центрипеталних и центрифугалних сила неког политичког простора, тачније између средишњих и обласних елита. Други је између делова саме централне националне елите око устројства државне моћи и стратегије ка споља. Трећи је између различитих супарника око краткорочних и дугорочних расподела добара (рецимо, сукоб село-град). И четврти је између носилаца различитих иделошких представа (рецимо, сукоб радници-капиталисти; Lipset and Rokkan, 1967: 9-11).

Ово не значи да су, нужно, све политичке странке у једној земљи само политички представници раздељеног друштва. Нити да странке заступају некакве трајашне и уједначене друштвене скупине, чији припадници имају јасну свест о заједничким интересима. Смисао ове представе била је да укаже на чињеницу да су неки друштвени интереси постојанији од других, и да производе трајније пориве друштвеног понашања него други. Слојни, верски, национални, језички и остали интереси избијају на видело и нестају са политичке позорнице. Али, они су стално присутни као обликујуће начело политичког простора.

Липсет и Рокан су ову представу развили како би показали трајашност одређених саставница политичког простора. По њима, једном уобличени политички простор, баш зато што је настао на главним правцима друштвених расцепа, тежи да се одржи и доцније. Једном када настане и уобличи се, изглед политичког тла се споро мења. Посматрамо ли западноевропске државе, кажу Липсет и Рокан, видећемо да “страначки устроји шездесетих година овога века (тј. у доба када је писан рад – примедба С. А) одражавају, са малобројним али значајним изузецима, склопове расцепа из двадесетих” (Липсет и Рокан, 1967: 50).

Међутим, друштвени и страначки расцепи се могу посматрати и из угла њихове промене, као и са становишта политичког устројства. Погледају ли се младе и непостојане (неконсолидоване) демократије, видеће се да у њима преовлађују другачији расцепи него у земљама устаљене демократије. А управо су на основу ових других Липсет и Рокан развили своју представу. Отуда су политички начуници развили и типологију која нарав друштвених и страначких расцепа настоји да веже за степен развијености демократије.

Укратко, сматра се да се уобичајени политички сукоб у развијени демократијама тиче првенствено прерасподеле дохотка или имовине (distributional conflicts). Стога, тамо преовлађује “политика интереса” (politics of interest) која се тиче питања да ли нечега треба да буде «више или мање». То су, рецимо, питања колика треба да буде пореска стопа, или колико треба издвојити за здравство, а колико за полицију. Отуда су основни расцепи, у устаљеним демократијама, заправо друштвено-привредни раседи (socio-economic cleavages).

Начин на који се разрешавају сукоби је код таквих расцепа особен. Политика интереса има могућности изналагања нагодбе кроз поступке погађања (bargaining procedures). Споразум је циљ овакве политике и он је могућ из два разлога. Прво, зато што постоји основно узајамно признање делатника. Супротстављене стране не настоје једна другу да униште, већ једна другу доживљавају као легитимног друштвеног и политичког представника. И друго, у политици интереса постоји сагласност око правила сукобљавања и разрешења сукоба. А та правила су, у развијеним друштвима, строго демократска. И, пошто се друштвено-привредни сукоб најчешће може изразити бројкама – рецимо, да ли пореску стопу треба спустити 5% или 15% – онда је лако постићи споразум по начелу «хајде да се нађемо на средини» (meeting halfway) – тј. на 10% (Elster et all, 1998: 247-250)

Насупрот томе, у непостојаним демократијама, основни политички сукоб тиче се друштвене припадности и саморазумевања (social belonging and identity). Отуда се тамо води “политика знамења” (politics of symbols) чије темељно питање није *више-или-мање* («more or less»), већ *или-или* («either-or»). Основни расцепи, наиме, ту су или политички (за и против режима, за и против неке политичке личности, итд), или културни (око етничког, религиозног, језичког или каквог другог идентитета; Dellenbrant, 1993; Mahr and Nagle, 1995; Elster et all, 1998: 147; 249). Заправо, основна улога знамења и јесте мобилизација одговарајућих делова друштва, и то баш преко позивања на њихов особени идентитет, или на особене стране заједничког идентитета. Тако се знамењска политика успоставља по обрасцу *ми-и-они*.

Отуда у знамењској политици и нема споразума. Ту се признаје само победа и надвладавање. То је стога што, као прво, уместо узајмне признатости постоји жеља да се супарник искључи (политички, или чак и буквално). А као друго, за таквог супарника и не морају увек да важе уобичајена (демократска) правила. Њега је дозвољено надвладавати и другим средствима. Странке, које су у овој врсти сукоба, не само да прижељкују да њиховог супарника уопште и нема. Оне сматрају да у његовом надвладавању не морају бити нужно ограничене на коришћење искључиво демократских средстава (Elster et all, 1998: 250). Стога, кад год се основ сукоба одреди преко идентитета (независност или не, хришћанство или ислам, САД или Русија, наш начин живота или неки други, итд) тешко да може бити средњег решења.

Оваква представа о значају производње идентитета и о сукобу знамења, а не интереса, добро осветљава и важност идеологије. Управо је идеологија та која може неки чисто економски сукоб, тј. сукоб материјалних интереса (рецимо, радници-капиталисти), да претвори у сукоб идентитета, сукоб знамења (рецимо, радничка класа наспрам капиталистичке). И баш зато идеологизација подела у младим демократијама доноси опасности. Она ствара и уконачује идентитете – «старорезимци» и «демократе», «националисти» и «европејци», «назадњаци» и «прогесивци». А већ смо видели да се код идентитета на сваки споразум гледа као на својеврсну «издају» (Elster et all, 1998:

251-2). И пошто је ту тешко доћи до споразума, политички сукоби потресају и сам темељ демократског поретка. Зато је идеологизација подела и постајање снажних идеолошких сукоба у некој земљи један од јаких показатеља неуостаљености демократије (Elster et all, 1998: 267).

Има више видљивих знакова идеологизације и знамењских расцепа, као узрока непостојаности демократског поретка. Један од њих јесте и изглед страначког устројства (Elster et all, 1998: 131-2). То устројство у непостојаним демократијама добија изглед тзв. располућеног плурализма (polarized pluralism; Sartori, 1976: 131 и даље). У уобичајеним, устаљеним демократијама постоји умерена мноштвеност странака. При томе се умереност не односи само на број странака, већ и на превагу умерених политичких опција над радикалним. Насупрот томе, у непостојаним демократијама – каква је, рецимо, била Вајмарска Немачка – радикалне политичке опције умеју бити јаче од умерених. Штавише, често је немогуће саставити владу без неке од њих. А то може да значи угрожавање основе демократије. То се и десило у Немачкој, након избора у новембру 1932. Влада се није могла направити било без левих, било без десних крајњаши. Комунисти су имали 100 места, нацисти 196, а сви остали 262 мандата. Одабрани су десни крајњаши, који су чак дали и канцелара. А он ће већ после два месеца увести диктатуру.

Но, чак и када не води укидању демократије, располућени плурализам даје непостојани поредак. Не само што између политичких делатника тешко долази до споразума, већ су и смене на власти прави потреси. Крајњаши, наиме, настоје да поништите све што је претходна власт урадила, што даје кривудасти (цик-цак) изглед политици неке државе. Али, чак и када не долазе на власт, крајњаши из опозиције оспоравају све што је нека власт предузела, чак и када су ти потези исправни. Знајући да је мала вероватноћа да стварно освоје власт, крајњаши често нуде као алтернативу неостварива решења. Јавни живот располућених демократија загађује се демагогијом и неодговорношћу, чиме се искривљује способност бирачког тела да може разборито и трезвено да доноси одлуке.

Уз ове, Сартори наводи и неке спољашње одлике располућене мноштвености, преко којих ју је лако препознати (Sartori, 1976: 131 и даље). То су:

- 1) постојање пет или више "значајних" странака (тзв. размрвљеност [fragmentation]), при чему се значајност не односи на изборну снагу колико на коалициону неизбежност и уцењивачку способност странака приликом образовања коалиционих влада;
- 2) постојање "антисистемских" странака, тј. оних који не прихватају основну легитимност поретка;
- 3) постојање двоструке опозиције (bilateral oppositions), која се не може удружити јер је свакој ипак ближе политичко становиште владе него оне друге опозиције;
- 4) постојање идеологизоване културе (ideological culture), при чему постоји велико преклапање културних и идеолошких одн. политичких рас-

цепа; заправо, идеолошка располућеност (ideological polarisation) одликује како институционалне, тако и остале друштвене односе.

Посматрано из овог угла, устаљење демократије јесте промена знамењске политике у интересну, идеолошко-политичких расцепа у друштвено-привредне, располућеног плурализма у умерени.

Управо та врста промене уочена је у земљама Источне Европе, а посебно оним најуспешнијим у изградњи демократије: у Чешкој, Пољској или у Мађарској. У раном раздобљу њиховог преображаја (транзиције), политика знамења бацила је у засенак политику интереса (Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 221; Elster et all, 1998). С протоком времена, међутим, “политика знамења” тамо губи на снази, а све више преовладава “политика интереса” (Goldthorpe, 1996: 206-7; Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 212; Elster et all, 1998: 267-9).

То је, најпре, било стога што су те земље лакше решиле своје државно и национално питање – првенствено због етничке хомогености и консенсуса око геополитичке стратегије (тј. око уласка у НАТО и ЕУ). Ово је утицало да гласање све више почне да одражава друштвени положај бирача. Тако је, средином деведесетих, у Пољској и Мађарској успостављена уобичајена веза радништва и левих странака. У Пољској је, рецимо, пораст гласача за странке левнице међу радницима износио 80% (међу осталим занимањима 40-50%). Слично је било и у Мађарској (Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 216). Овај пораст био је и главни разлог убедљиве победе тамошње левнице на следећим изборима¹.

Овакав образац понашања странака и бирача потврдио је претпоставку да устаљење демократије није само изградња одговарајућих установа. То је истовремено и успостављање одговарајућег страначког устројства, одговарајућег поретка вредности и одговарајућег политичког понашања странака и бирача. А најбољи показатељи те промене јесу промене нарави расцепа, као и нарави политике.

Расцепи у Србији

Опремљени овим оруђем можемо да се суочимо и са српским случајем. Србија је слом комунизма дочекала као део Југославије. Југославија је пред крај свог постојања имала развијену тржишну привреду и децентрализовани политички систем, уз слабу идеологију. У разврставању које користе Кичелт и сарадници то би био «народно-предусретљиви комунизам» (national-accommodative communism; Kitschelt et all, 2000: 24-25). Тај сој комунистичке

¹ Тако, леве странке у Пољској освајају, на изборима 1991, 23,1% гласова и 24,9% места у скупштини, да би на следећим изборима, 1993, узели 42,6% гласова и 73,9% места у парламенту. И у Мађарској левница, 1990, осваја 10,9% гласова и 8,6% места у скупштини, да би 1994. узела 32,9% гласова и 54,1% места у парламенту (Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 190-5).

управе, по овим писцима, веома је погодан за развој и учвршћење демократије. Уз то, до 1987, у Србији се развила и доста јака либерална опозиција (види опширније у Антонић, 2002: 58-61). По разврставању Линца и Степана, тадашњи поредак у Србији слободно би се могао ставити у сој «зрелог посттоталитаризма» (mature post-totalitarianism; Linz & Stepan, 1996: 42-51). И по том разврставању, Србија је имала све претпоставке за брзи развој демократског устројства. Уз то, упоредан преглед предкомунистичке парламентарне баштине показује да је Србија у погледу демократских традиција заостајала само за Чехословачком (Антонић, 2002: 40-46).

Дакле, Србија је задовољавала услове неопходне за постојани демократски развој. Све осим једног: имала је спољне и унутрашње мањине. Преко милион Срба живело је ван Србије, док је у Србији живело преко милион припадника народних мањина. Та чињеница је послужила као основ за националистичку мобилизацију. Њу је извршио Милошевић, 1988. године. Питање идентитета и политика знамења загосподарили су српском политичком позорницом. Тако се појавио први велики идеолошко-политички расцеп: «националисти» против «грађаниста», «патриоте» против «мондијалиста» (Гоати, 2004: 168-170; Стојиљковић, 2006: 190-192;).

Националистичка мобилизација, међутим, послужила је Милошевићу као изговор да успори и развој демократских установа у Србији. Милошевић је последњи уприличио вишестраначке изборе у Југославији (9. децембра 1990), и то под најнеповољнијим условима за опозицију (види Антонић, 2002: 103-111). То је био почетак још једног дубоког расцепа у политичком тлу Србије: између ауторитарне власти и демократске опозиције, односно између «режимлија» и «демократа» (Антонић, 2003: 226-229, Гоати, 2004: 168-170).

Ови расцепи су се укрштали. Део власти је био више националистички настројен (СПС), а део више космополитски (ЈУЛ). И у опозицији је било националиста (СПО, ДСС), али и грађаниста (ГСС). Са друге стране, ни сва опозиција није била демократска. Постојала је и њена ауторитарна варијанта (СРС). Такође, поједине странке су мењале политику. СПО је почео као јака националистичка странка, да би, средином деведесетих, заузео пацифистички положај и почео тесно да сарађује са грађанистима (ГСС). ДС је пошао са више грађанистичког положаја, средином деведесетих имао је једну националистичку фазу, да би се, крајем деценије, опет нашао ближе грађанистима него националистима.

Ипак, с протеком времена, националистички расцеп је слабио, а јачао онај који се тицао нарави поретка (Антонић, 2003: 226). То је било стога што су се постепено гасила поједина жаришта националистичких спорова. Рат у Хрватској и Босни окончан је 1995. године, а на Косову 1999. Свако згашњавање националистичке температуре значило је долзак ауторитарно-демократског расцепа у први план. Убрзо по потписивању Дејтонског мировног споразума (1995), у Србији је, током дуготрајних демонстрација (1996), најозбиљније отворено питање демократизације Милошевићевог режима. Након

Кумановског споразума (1999), то питање је таквом снагом обновљено да је на крају Милошевићев режим био оборен (2000). Чинило се да се су тиме и националистичко-грађанистички и ауторитарно-демократски расцеп нашли на путу да нестану. Очекивало се да врло брзо у први план избије уобичајени интересни, односно друштвено-привредни расцеп.

То се, међутим, није догодило. Када данас, почетком 2007. године, посматрамо политичку и друштвену позорницу Србије, видимо да и даље преовлађују управо политичко-идеолошки, односно идентитетски расцепи. Основни политички и страначки расцеп у данашњој Србији и даље је везан за стари, Милошевићев режим. Темељно питање, које је у средиштву спора, тиче се брзине, дубине и носиоца промене режима, затим на нарав тих промена, као и на везу тих промена са националним интересима. Заправо, док су, деведесетих година, националистичко-грађанистички и ауторитарно-демократски расцеп били делом укрштени, сада је дошло до њиховог поклапања. Тако је, парадоксално, овај идеолошко-политички расцеп данас можда чак и израженији него пре.

Дубоки расцепи око промене поретка, као што је показао Диверже (1968: 148-157), најчешће дају четвороделни изглед политичког простора. Ти положаји значе заступање четири политичка становништа:

1. крајње леви положај (положај А): промене морају бити што брже и што дубље; зато се треба немилосрдно и свим средствима обрачунати са снагама старог режима;
2. умерено леви положај (положај Б): промене морају бити брзе, али се мора сачувати правни поредак; револуционарно насиље само јача снаге старог режима;
3. умерено десни положај (положај В): промене треба чинити промишљено и постепено; правна сигурност и законитост има предност над ефикасношћу;
4. крајње десни положај (положај Г): неке промене је нужно учинити, али поредак је у основи добар и не треба га превише мењати.

Ако из овог угла погледамо српску политичку позорницу, видећемо јасно разликовање сва четири положаја.

1. *положај А*: стари поредак, треба мењати што брже и што дубље, без много обзирања на постојеће уставе и процедуралне зачкољице; јер, и «Милошевићев», и «Коштуничин» устав (тј. и онај из 1990. и онај из 2006) су нелегитимни; треба одмах и безусловно испунити све што од Србије траже НАТО и ЕУ, како бисмо се што пре могли прикључити тим организацијама; није довољно само испоручити ратне злочинце Хагу, већ је нужна и исцрпна лустрација целог друштва; постоје две Србије: прва, националистичка, и друга, проевропска; иако је српски националистички пројекат војно поражен, остао је у главама елите и народа; стога, друга Србија мора да надвлада прву; то значи да Србија мора да призна да је

крива за ратове у Хрватској, Босни и на Косову, и да призна независност Косова; све ове промене за већину становништва су одвећ неразумљиве, болне и неприхватљиве; стога њихов носилац мора да буде одлучна и несентиментална проевропска елита, која не треба да се превише обазире на националистичку и често назадну вољу народа.

2. *положај Б*: подржавају се као циљ брзе промене и брза интеграција у НАТО и ЕУ, али се одбија логика револуционарног права и просветитељске авангарде; увиђа се значај изградње ваљаних и независних установа, али се корисност и праведност појединих политичких решења ипак претпостављају правној сигурности; стари устав јесте био проблематичан, али нови, уз све мане, ипак обезбеђује демократичност поретка; подржава се идеја модернизацијске улоге елите, али не и идеја ауторитарне модернизације; време за лустрацију је било одмах после 5. октобра 2000, но пошто је тај тренутак пропуштен лустрација више нема смисла; «друга» Србија не мора да победи «прву» у непосредном окршају, већ тако што ће Србију да уведе у ЕУ и свим грађанима обезбеди бољи живот; Србија није једини кривац за ратове, а злочини Милошевићевог режима на Косову нису разлог да Косово мора добити независност; ипак, уколико до независности Косова дође, Србија због тога не сме да поквари своје односе са САД и ЕУ;
3. *положај В*: залажу се за опрезније и спорије промене, при чему увек дају предност начелу правне сигурности у односу на корисност и праведност; сматрају да је кршење устава, па макар он био и «Милошевићев», увод у револуционарни авантуризам; залажу се за уставну и законску следбеност, а управо је она, под њиховом влашћу, донела стабилност поретка и нови, демократски устав; такође су за строго поштовање народне воље; одбијају поделу на «прву», назадну, и «другу», напредну, Србију, као идеолошку и опасну по грађански мир; залажу се за приступање ЕУ, али не по цену губљења националног идентитета или тако што ће бити нанесена штета српским националним интересима; Косово не сме да буде независно, а ако то ипак постане Србија га неће признати; такође, ако неке друге земље признају независност Косова, то ће нужно утицати на дипломатске односе Србије са тим земљама;
4. *положај Г*: Србија је захваћена таласом глобализације, који значи изложеност на милост и немилост светском капиталу, као и главном политичком и културном хегемону – САД; главна мета глобализма је национална држава, па је она кључно поприште борбе; Милошевић је био први који је то схватио и пружио херојски отпор; треба прихватити првенствено оне промене које ће нам омогућити да, као нација, економски и културно преживимо и дочекамо слом глобализма; у НАТО никако не треба улазити; спољна политика треба да буде уравнотеженија, а већу пажњу треба

посветити Русији, Кини и Индији; у Европску унију брже се стиже умеренијом брзином; али, уколико нам ЕУ узме Косово, Србија тамо нема шта да тражи; промена власти, 5. октобра, била је обичан пуч; ипак, добро је што није одбачен «Милошевићев» устав и што је нови устав донесен по поступку који је предвиђао стари устав.

Ако, према овим положајима, разврстамо скупштинске странке у Србији, добићемо следећу слику (у загради је удео гласова освојен на изборима 21. јануара 2007):

1. положај А – *реформско-грађанистички крајњаши*: Либерално-демократска партија (5%);
2. положај Б – *реформско-грађанистички умерењаци*: Демократска странка (23%), Г17 ПЛУС (7%);
3. положај В – *национално-конзервативни умерењаци*: Демократска странка Србије (16%);
4. положај Г – *национално-конзервативни крајњаши*: Српска радикална странка (29%), Социјалистичка партија Србије (6%).

Размотримо подробније сваки од ових положаја и његовог страначког заступника.

Реформско-грађанистички крајњаши

На положају А, одмах након 5. октобра, нашла се Демократска странка (ДС) и на њему остала све док се Зоран Ђинђић налазио на челу владе (2001-2003). Ђинђић је веровао да, ако су Србији већ неопходе болне и дубоке промене, онда је најбоље да те промене буду што брже. “Ако мораш да прогуташ жабу”, сликовито је објашњавао, “онда прогутај жабу, ако мораш да прогуташ више жаба, онда прво прогутај ону највећу” (*Национал*, 10-11. август 2002, стр. 7). Те болне промене, веровао је он, може да изведе само решена и храбра елита. “У политици не можеш да будеш моралиста, мораш да будеш реалиста”, објашњавао је. “Политика је капетан на броду где мора од хиљаду путника сто путника да се баци у воду да би оних девет стотина преживело” (*Статус*, 17. јун 2002, стр. 18). То непопуларно али нужно “бациће путника у воду”, међутим, може бити изведено једино ако се привремено занемари постојећи правни систем: “Један лош систем не можемо мењати коцкицу по коцкицу у складу са правилима истог система, јер на неким местима он је тако направљен да не може да се промени”, говорио је Ђинђић. “Поштујући правила тог система, једино до чега можемо доћи јесте исти тај, само нешто мало бољи систем” (*НИН*, 3. мај 2001, стр. 19).

Ипак, ни Ђинђић није сматрао да Србија треба да безусловно испуњава све захтеве бриселске или вашингтонске администрације, као што се и противио безусловној независности Косова (види: Обрадовић, 2007). Ти ставови ће, међутим, ући у политички арсенал радикалних грађаниста тек након Ђиђе-

ве погибије, 2003. године. На чело ове струје стаће тадашњи потпредседник Демократске странке, Чедомир Јовановић. Он ће до краја да уобличи радикалну антипопулистичку и антинационалистичку стратегију.

По Јовановићу, «наше друштво је у проблему управо због тога што има деформисан карактер»². Та деформација је настала услед дуготрајне владавине старих режима (Титовог и Милошевићевог), па "у Србији друштво није имало снаге чак ни да схвати шта је све то што се мора урадити", (интервју за *Данас*, 31. јануар – 1. фебруар 2004, стр. III). По њему, "већина је неспособна да то прати" (исто), тј. већина грађана Србије није у стању да на прави начин разуме свој положај и шта је оно што ваља урадити. Зато се и не сме чекати на њихову сагласност са дубоким променама, јер "у Србији не можете постепено да преваспитавате друштво да би оно нешто схватило" (у *Политици*, 21. фебруар 2004, стр. А8).

Отуда, једна активна мањина мора да преузме вођство над друштвом, и изврши "промене које боле" (Јовановић у *Политици*, 23. фебруар 2004, А7). А такве дубоке и брзе промене, «промене које боле», могуће су једино – "кроз конфликт". "Србију можете да промените једино кроз конфликт, кроз стално сукобљавање са онима који су препрека у том послу" (*Данас*, исто). Разуме се да у том обрачуна, вели Јовановић, «за наше непријатеље – неће бити милости. То није никакво застрашивање, тога грађани не треба да се плаше, али верујте да нема и неће бити милости ни за кога» (Б92, исто). А конкретно лице непријатеља чине «црква, војска и групе академика(...). Они су креатори антихашког лобија који из сенке управља Србијом» (отворено писмо Чедомира Јовановића Борису Тадићу, *Политика*, 5. октобар 2004).

Но, сви ти, али и други непријатељи, по овом вођи радикалног грађанизма, биће коначно савладани када наступи «6. октобар». Тај дан, «6. октобар» има посебно место у митологији радикалних грађаниста. То је «дан после револуције», дан после преузимања власти. Како би револуција успела, тог дана мора бити извршено сламање кичме старог поретка. Слабост српске демократске револуције из 2000, по грађанистима, управо је у томе што Коштуница, као победник над Милошевићем, није дозволио прави «6. октобар». Радикални грађанисти су, затим, помислили да је «6. октобар» наступио 12. марта 2003. Тада је, након убиства Ђинђића, уведено ванредно стање у Србију. «Ово је шести октобар, ово је нешто што је Србија очекивала», кликтао је током ванредног стања један други грађанистички монтањар, Владан Батић (тада министар правосуђа, а данас посланик на листи ЛДП; интервју за *Блиц*, 7. април 2003).

»Петог октобра смо задивили цео свет, овог шестог октобра који још увек траје задивили смо не само свет већ и своје грађане... Позивам своје колеге из других ресора – војске, дипломатије, просвете, здравства, спорта, јавних

² Интервјуу за Б92; «Кажипрст», 18. март 2003; «Шести октобар без Зорана Ђинђића» http://www.b92.net/info/emisije/kaziprst.php?vvyv=2003&mm=03&nav_id=103669.

служби да сви покрену иницијативу за утврђивање одговорности људи који су разним злоупотребима чинили злочине према свом народу. *Нису злочинци само они који су повукли ороз* (подвукао А.С). Борба се неће завршити док сви не седну на оптуженичку клупу. Нема амнестије ни за кога». – *Питање новинара*: Има ли Србија довољно затвора за све који су ухапшени у протеклих 20 дана? – *Одговор*: «Војска нам је притекла у помоћ. Тренутно користимо војне затворе у Београду и у Нишу, али мораћемо вероватно још неке. Разговарали смо са представницима ОЕБС, Савета Европе, САД и спремни су да помогну или за адаптацију постојећих или изградњу нових затвора. Сналазимо се у постојећим околностима, али треба нам један савремени затвор за 2.000 људи».

Током те, “јакобинске фазе српске револуције”, суспендовани су устав, закони и већина елементарних људских права (види Антонић, 2005: 43-51). У цензурисаном јавном мњењу покренута је жестока кампања против других политичких снага, а пре свих против Коштунице и ДСС. Само жестоки притисак западних амбасадора, првенствено САД и Британије, спречио је грађанстичке монтањаре да главне политичке противнике стрпају у затвор, а највећи део опозиције да ставе ван закона. Ипак, ванредно стање је једном морало да се заврши. А онда су у јавност изашли случајеви крупције, у којима су главни учесници били неки од српских “реформиста” и «грађаниста». Показало се и да је Чедомир Јовановић, био у врло срдачним, чак пријатељским односима с Душаном Спасојевићем, кумом српске мафије и финансијером убиства Ђиђића. Влада и ДС запали су у дубоку кризу. Њу је искористио трећи потпредседник странке, Борис Тадић, да почне са преузимањем ДС-а. На скупштини ДС-а, 22. фебруара 2004, Чедомир Јовановић је остао у мањини. Странком је од тада владао Борис Тадић. Јовановић је изашао из ДС и почетком 2005. основао ЛДП.

Спремност да прихвати независност Косова обезбедила је Јовановићу наклоност новог америчког амбасадора, Мајкла Полта и богате финансијске изворе. Захваљујући раскошној кампањи и наклоности утицајних «реформистичких» гласила (ТВ Б92, ТВ Фокс, *Данас*, *Блиц*) Јовановићева ЛДП је, на изборима 2007, освојила 15 посланичких места у скупштини. Током те кампање Јовановић је посебно инсистирао на лустрацији која мора бити спроведена у националној елити – пре свега у Цркви, на Универзитету, и у Академији наука³. Да је у питању идеолошко и политичко чишћење, а не права лустрација, види се и из његовог пројекта лустрације Цркве: «Нећу да ћутим и толеришем данашњу улогу делова СПЦ који уместо Светог писма проповедају вредности које су од исте те Србије направиле најнесрећнију европску

³ Види његов разговор у «Кажипрсту», Б92, 27. децембар 2006, «ЛДП ће пресудно утицати на владу»,

http://www.b92.net/info/emisije/kaziprst.php?yyyy=2006&mm=12&nav_id=225224.

земљу. (...) Мислим на процес утврђивања одговорности. Не кривичне, јер за то постоје други закони, него политичке» (*Политика*, 12. јануар 2007, стр. 6).

Јовановић је, такође, у кампањи 2006/7 оштро нападао и ДСС (положај В) и њеног лидера Војислава Коштуницу. Тврдио је да «његов континуитет са Милошевићевим вредностима у тоталу може бити скупљи за наше друштво од самог Милошевића» (*Политика*, 12. јануар 2007, стр. 6). Коштуница је по њему главни непријатељ ЛДП јер је персонификација «оне политике која нас држи у живом благу»⁴. Уопште, Коштуница и његова влада су «људи који су ову земљу водили током претходне три године на такав начин да смо ми данас најнесрећније европско друштво»⁵.

Заправо, Јовановићеви напади на умерено национални ДСС били су далеко оштрији него на радикалне националисте из СРС. Коштуница је оптуживан да је, укључивши СРС и СПС у поступак промене Устава, омогућио овим странкама да се откупе за грешке из деведесетих. «Кроз реформу Устава странке које су уништиле ову земљу, угрозиле животе милиона људи, добиле су неку врсту политичке аболиције, опрост грехова за чињеницу да су били партнери и реализатори политике која је у Србији направила црну рупу Европе 20. века» (говор на ГО ЛДП, 26. децембар 2006; исто). Отуда је и читав нови Устав неприхватљив.

Што се тиче односа према ДС (положај Б), Јовановић је захтевао да се ДС, као прво, јавно одрекне сарадње са ДСС: «Ако говоримо о сарадњи са ДС, онда је предуслов те сарадње јасна порука ДС да ли је њихов партнер после избора Коштуница или ЛДП» (*Политика*, 12. јануар 2007, стр. 6). И друго, ДС – без обзира што је четири пута јача странка – мора да прихвати водећу улогу ЛДП: «Верујем у могућност партнерства ДС и ЛДП. Под условом да Демократска странка напусти пројекат кохабитације Тадића и Коштунице и да се посвети реализацији циљева које је поставила ЛДП» (исто).

Тако је још једном потврђено правило за које је Диверже (1968) уочио да важи у четвороделном послереволюционарном политичком устројству (А, Б, В и Г). Странке са крајњих положаја (А и Г) спремне су да сарађују само са странкама суседних позиција (А са Б, а Г са В), док на умерене положаје са друге стране средишњег расцепа (Б и В) нападају оштро, можда чак и оштрије, него на наспрамне крајњаше (за које је ионако јасно да су њихови непријатељи). И друго, крајњаше настоје да одрже и продубе средишњу поделу, вршећи притисак на умерењацима са њихове стране средишњег расцепа да прекину сарадњу са наспрамним умерењацима. Видећемо да, као што ЛДП најоштрије напада ДСС, настојећи да отргне ДС од сарадње са ДСС, тако и

⁴ Говор на ГО ЛДП, 26. децембар 2006;

<http://www.odnazavisi.org/index.php?p=239&ni=1223&nd=1>.

⁵ «Полиграф», Б92, 23. јануар 2007;

http://www.b92.net/info/emisije/poligraf.php?yyyy=2007&mm=01&nav_id=228971.

СРС најоштрије напада ДС, покушавајући да очува средишни расцеп и при-
воли ДСС да се одлучи за оштрији национални курс.

Реформско-грађанистички умерењаци

На *положају Б*, после 2000, налазиле су се различите странке. Ту је нај-
пре била Демократска странка Србије (ДСС). Међутим, она се 2001. године,
након сукоба са Ђинђићем и изласка из његове владе, почела све више да
помера на положај В. Њено место је, током 2003. године, заузела странка Г17
Плус. Дотле се Г17 налазио на позицији радикалног реформизма. Али, након
сукоба са ДС-ом и Живковићевом владом, у лето 2003. године, Г17 се преме-
стио на овај положај (Б). Ка истом положају (Б) почела се, после неког време-
на, кретати и фракција Демократске странке, предвођена Борисом Тадићем.
На крају, након преузимања целе странке (фебруара 2004), Тадић је одлучно
запосео умерено-реформистички положај. Са тог положаја он је, у јуну 2004,
кренуо у кампању за председничке изборе и – победио. Тако се јасно
показало да се и у српској политици умерењаштво исплати. То је потврђено и
на скупштинским изборима, 21. јануара 2007. године. У кампањи за те изборе
Тадић је до краја развио идеологију умереног еврореформизма. Са њоме је, у
односу на претходне изборе (2003), готово удвостручио број гласова за ДС.

Који су саставци те идеологије? Најпре, главни задатак ДС и свих
еврореформских снага јесте да Србија уђе у ЕУ. «[javascript:void window.open\('http://www.ds.org.yu/sr/mambots/editor/s/mosce/jscripts/tiny_mce/popupImage.php?img=images/novosti/govori/180107tadic5.jpg&title=Председник%20Демократске%20странке%20Борис%20Тадић&mode=advanced&imgwidth=500&imgheight=375&print=1&save=1', 'Popup', 'width=500,height=375,location=no,menubar=no,scrollbars=no,status=no,toolbar=no,resizable=no,screenX=262,screenY=196.5'\);](http://www.ds.org.yu/sr/mambots/editor/s/mosce/jscripts/tiny_mce/popupImage.php?img=images/novosti/govori/180107tadic5.jpg&title=Председник%20Демократске%20странке%20Борис%20Тадић&mode=advanced&imgwidth=500&imgheight=375&print=1&save=1) Наш крајњи циљ јесте да Србија постане
чланица Европске уније» (Тадић на завршној предизборној конвенцији ДС,
18. јануар 2007. године⁶). То је Србију добро из два разлога. Прво, «сваки
појединачни човек имаће користи од тог будућег чланства» (исто). Србија ће,
чим добије статус званичног кандидата за ЕУ, добити «између 800 милиона и
милијарду евра. (...) Сада бисмо имали милијарду евра средстава које бисмо
могли да уложимо у инфраструктуру, у путеве, у различите ствари...
Замислите у пољопривреду да уложите милијарду евра!» («Утисак недеље»,
ТВ Б92, 14. јануар 2007⁷). А друго, чланство у ЕУ значи да је Србија сасвим
усвојила европске вредности. «Ми морамо да поштујемо вредности

6

http://www.ds.org.yu/sr/index.php?option=com_content&task=view&id=1609&Itemid=71.

⁷ http://www.b92.net/info/emisije/utisak_nedelje.php.

цивилизованог света (...), за нас је веома важно као земљу да покажемо да поштујемо вредности савремене цивилизације» (Утисак).

Али, сутрашње потпуно усвајање европских вредности не значи – као код радикалних грађаниста – да Срби данас имају деформисано друштво којег се треба стидети и да већ сада нису европски народ. «Ми смо народ који има свој идентитет. Ми смо европски народ, ми можемо да будемо једна од локомотива развоја читаве југоисточне Европе», каже Тадић (Конвенција). «Ми смо један народ који има своју цивилизацију, има свој идентитет, ми смо део европске културе» (Утисак). Отуда, политика умерених еврореформиста јесте једна врста разумног патриотизма. «Ја браним достојанство српског народа, ја га браним на тај начин што хоћу да доносимо одлуке, колико год оне биле тешке, на време да народ не би био бачен на колена», каже Тадић (Утисак). «Србија која брани своје достојанство разуме међународну политику, разуме међународне односе, разуме да Русија има своје интересе» (исто). Отуда, битка да се Косово задржи у саставу Србије не може и не сме да се води оружјем.

«Једини сигуран начин да Косово никада не буде у Србији», каже Тадић, «јесте да водимо рат око Косова. Због чега? Зато што ћемо опет имати читав свет против нас(...). Ником није мудро нити паметно, корисно, да улази у рат против читавог света и против највећег војног савеза и да троши своје економске ресурсе, да сиромаша своје грађане. (...)И други сигуран начин да изгубимо Косово је да никад не уђемо у ЕУ. Нема никакве дилеме, зато што је то политички процес. Ако не уђемо у ЕУ ми ћемо драматично смањити шансе да сачувамо Косово као део Србије» (Утисак).

Тадић је стално понављао да никада «неће признати независност Косова» (Утисак). Међутим, одбрана Косова, на другој страни, не сме угрозити улазак Србије у ЕУ. «Али то радимо, људи, тако што мислимо о нашој европској будућности. Увек ћемо то радити мислећи и на нашу европску будућност» (Конвенција). Дакле, Косово не сме да буде препрека на путу у ЕУ, већ пут у ЕУ јесте најбољи начин да се задржи Косово.

Тадић је посебну пажњу посвећивао умирењу политичких омраза и сукоба. «Ако ће грађани имати већу плату од сукоба, од оптужби, од увреда, па, хајде сви да се вређамо да се подиже плата грађанима. Али, нема никакве користи. Само ће сви да се онеспокоје, свима ће бити све горе и горе, имаћемо горак укус у устима и просто ћемо имати салве оптужби на све стране» (Утисак).

« [Трајим од вас, поштовани пријатељи», страсно је говорио Тадић на Конвенцији,](http://www.ds.org.yu/sr/mambots/editors/mosce/jscripts/tiny_mce/popupImage.php?img=images/novosti/govori/180107tadic6.jpg&title=Председник%20Борис%20Тадић&mode=advanced&imgwidth=500&imgheight=375&print=1&save=1)

«тражим од грађана Србије да сасвим другачије него што је било уобичајено, у будућности реагујемо према онима који мисле различито од нас. (...) Нећу ни један звиждук за наше политичке противнике. Сваки напад на нас се одбија од нас. Не слушамо те нападе. Свима пружамо руку јер смо велики. Јер знамо да можемо да реализујемо визију боље, најбоље Србије, једне сјајне европске земље. То је улога Демократске странке. Ми нисмо странка мржње, ми смо странка поверења, ми верујемо у људе. То је наша снага, то је наш европски дух» (Конвенција).

Уопште, поделе у друштву не треба даље продубљивати, а и за лустрацију је данас касно. «Лустрација је после толико година немогућа, јер лустрација је била могућа 5. октобра, 6. октобра. После оволико година немогућа је лустрација, апсолутно је немогућа(...). Нигде се у свету није десила лустрација са шест година одложеним дејством» (Утисак). То, наравно не значи опрост греха за «оне који су позивали на убиства других вера и других нација, који су активно радили на слању паравојних формација у источну Босну, чији су чланови оптуживани за учешће у ликвидацијама (...), оне који су правили хиперинфлацију, највећу пљачку у историји човечанства». За њих ће, вели Тадић, бити уприличени судски поступци. «Да ли је неко крао то суд мора да утврди и што се мене тиче то никад не застарева. Да ли је неко неког убијао то суд утврђује и то никад не застарева. Да ли је неко угрожавао туђи живот, то што се мене тиче не застарева» (исто). Али, политичка лустрација је ипак закаснела, «за лустрацију мислим да је касно» (исто).

Што се тиче сарадње са другим политичким снагама, ДС може да буде у влади и са Коштуницом, и са Чедомиром Јовановићем (исто). Штавише, «у будућности, када радикали и социјалисти кажу: 90-е су биле катастрофалне за Србију, ми се удаљавамо од политике Милошевића и Војислава Шешеља, они постају потенцијални партнери у градњи неке нове Србије» (исто). Тиме је Тадић на најбољи начин изразио типичну умерењачку политику (положај Б). Она је отворена за коалиције и на лево (са положајем А), и на десно (са положајем В), једино није рада да се спарује са крајњашима са супротне стране средишњег расцепа (положај Г). Ипак, чак се и са њима не искуљчује сарадња уколико тај расцеп ослаби.

Национално-конзервативни умерењаци

Умерено евро-реформски, али националнији положај (положај В) заузима Демократска странка Србије (ДСС) и њен изборни савезник Нова Србија (НС). Ови умерењаци, након 5. октобра, одлучно су одбили идеју патронаже “проевропске” елите над народом. Захтевали су од Ђинђићевих реформиста да се чврсто придржају Устава, закона и демократске процедуре. “Питање владавине права је важније од било код другог питања”, објашњавао је тада вођ ДСС-а, Војислав Коштуница (*Блиц*, 27. јули 2001, стр. 3). Економске и друштвене реформе, упозоравали су из ДСС-а, не могу се спроводити науш-

трб елементарног принципа цивилизованог друштва – правне сигурности. Отуда, ако се хоће озбиљно реформисати друштво, мора се започети од самог основа, то јест од устава. “Једна врста реформе је важнија од било које друге, а то је уставна реформа. И тој уставној реформи треба подредити све” (Војислав Коштуница, у интервјуу *НИН*-у, 4. октобар 2001, стр. 20).

Што се спољне политике тиче, национални умерењаци су мислили да се побољшање односа Србије и Запада не сме сводити само на безусловно признање српске кривице. Запад мора да призна и извесне грешке које починио према Србији. “На међународној заједници је да докаже да се одрекла јефтиног тријумфализма из времена бомбардовања, упрошћене слике о Балкану и нетачне слике о Србима”, објашњавао је Војислав Коштуница (*Политика*, 16. новембар 2001, стр. 1). Национално-конзервативни умерењаци су стално истицали своју приврженост европским политичким и културним традицијама. Али, објашњавали су, једно су европске традиције, а сасвим друго неспособност или одсуство жеље радикалних грађаниста и овдашњих хиперреформиста да ограниче проконзулске амбиције појединих западних дипломата у Београду. И сасвим друго је некритичка, глобалистичка идеологија тих истих снага, односно “наметање мондијалистичких погледа, који немају благе везе са старим, добрим западноевропским утицајима” (Радош Љушић, посланик ДСС-а, *Политика*, 16. фебруар 2004, стр. А6).

Коначно, ова идеолошка позиција се потпуно уобличила уочи скупштинских избора 2007. Њу је најбоље изразио Војислав Коштуница, у свом програмском говору, 18. децембра 2006. (пренесен, као плаћени оглас, на две целе странице у листу *Политика*, 29. децембар 2006, стр. 12-13⁸). Три су кључне састојнице ове идеологије.

Прва је друштвена стабилност, очување грађанског мира и строго поштовање закона. «Наша велика заједничка дужност је да изградимо мирну, стабилну, напредну, сложну и снажну државу Србију. (...) Ми не тражимо ништа више од тога него да погледате шта смо за ове три године урадили, и да нас упоредите са другим владама и сами процените има ли напретка! Да ли је Србија постала политички стабилнија него што је била? Да ли Србија постала мирнија него што је била? Да ли се грађани осећају сигурнијим него што су били? Да ли су криминалци свих боја несигурнији него што су били? Да ли се закони поштују више него што су се поштовали? (...) Зашто су оволико велика улагања капитала у Србију? Због тога што велике светске фирме имају поверења у стабилност Србије. Капитал бежи из несигурних подручја и сели се у сигурна. Ова Влада је за три године направила од Србије сигурну државу – и за грађане и за капитал. То је наш начин да се приближимо Европи».

⁸ Цео говор се може прочитати на:

<http://www.dss.org.yu/vesti/vest.php?id=3639&q=%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D1%80%D0%B5%D0%BE>.

Стабилност и сигурност су и најбоља препорука за улазак Србије у Европску уноју. «Уместо да трошимо енергију на празне речи о Европи, ми, корак по корак стварамо правну, економску и социјалну сигурност у Србији у складу са најбољим европским стандардима. (...)Корак по корак, плански, смирено и темељно. Када смо поставили добре темеље, дозволите нам и да кров поставимо». А тај пут у Европу могућ је једино ако се одбију покушаји крајњаша да поделе Србију на два непријатељска дела. То је друга састојница ове идеологије:

«Ми верујемо да можемо постати равноправан партнер у заједници европских земаља једино тако што ће се Србија измирити у себи и тако што ће уредити себе по највећим европским стандардима. (...)» Свако онај ко дели наш народ на две Србије, тај као да хоће да нема ниједне Србије... Све друге приче о две или више Србије имају за циљ да од грађана направе две непомирљиво супротстављене Србије. То није и никада неће бити наша политика. (...) Нама треба сваки наш човек и свака странка којој је Србија заједничка кућа. (...) Народ ће дати достојан одговор свим заступницима идеје о подељеној и трајно завађеној Србији. (...) Разлике нису разлог за мржњу. (...) Наша коалиција је пример како се може градити народна слога. (...) Србија може да гради напредак на поштеним компромисима, а не на политичкој искључивости и политичком екстремизму».

Посебно је опасан грађанистички екстремизам, јер ниподаштава сопствени народ. Тиме се угрожавају и сами темељи демократије. «Ми се не ругамо, не презиремо и не ружимо свој народ и своје грађане ако не мисле као ми. ...верујемо да нема вишег суда од суда народа и грађана. Ако ми не разумемо народну вољу, како ће народ разумети нас!». Српска елита не треба да се стиђи сопственог народа и улазак у Европу никако није одрицање од националног идентитета, како ту ствар схватају грађанистички радикали. То је трећа састојница ове идеологије:

«Уверени смо и у то да наш народ не треба да се одрекне себе да би се придружио заједници европских народа. Уверени смо да вредности које се поштују у Србији нису супротне вредностима у Европи. Овај народ са својим достојанством, не неки друкчији народ, треба да се укључи у европску заједницу. Ова коалиција не каже да је народ незрео, да га треба прво променити, па тек онда да га води у Европу. Ова коалиција каже – наш народ је зрео, наш народ има право на достојанство, наш народ је способан да се такмичи и да уђе равноправно у заједницу европских народа. Ова коалиција извире из свог народа. И од овог народа, а не од неког другог, тражи подршку».

Критика грађанистичког екстремизма, јесте типично умерењачко (с положаја В) одбацивање крајњаша са супротне стране средишњег расцепа (на положају А), уз прихватање суседних положаја (положаја Б и Г). Дакле, ДСС је током целе предизборне кампање остављао отворена врата за послеизборну коалициону владу било са ДС (положај Б), било са СРС (положај Г), док је нападао ЛДП (положај А), одбијајући сваку могућност коалиционе везе са

њима. Тако је портпарол ДСС, Андреја Младеновић, изјавио после завршне конвенције ЛДП (13. јануара 2007), да «још има странака с револуционарним програмима који могу бити деструктивни». «Ти програми су у ствари такви да Србија буде без Срба, да буде без Косова, да црква буде без владика и свештенства, да војска буде без официра и војника, и да може онда на крају да се каже: `Баш се добро зезамо`»⁹.

Национално-конзервативни крајњаши

Коначно, положај Г заузимају старорежимске странке – Социјалистичка партија Србије (СПС) и Српска радикална странка (СРС). Њима није заједничко само то што су им званични страначки председници били у истом затвору у Хагу. Повезује их и слична идеологија.

У питању је веровање да је Милошевићев режим, и поред свих грешака које је починио, био у основи демократски и патриотски. Био је демократски, јер је бринуо о народу онолико колико се то у рату и под трговинским санкцијама УН уопште могло. Био је демократски јер ни једна опозициона странка није била забрањена, јер опозициони лидери нису били по затворима, већ на изборним листама (преко којих су и дошли на власт, када су коначно добили већину у народу). А тај режим је био несумњиво и патриотски, јер је бранио српске националне интересе где год да су били угрожени, и по цену сукоба са највећом светском силом.

Пошто стари режим сматра позитивним политичким наслеђем, ове политичке снаге осуђују коренито раскидање са прошлошћу. Радикалне, па и умерене реформисте и грађанисте они виде као агенте Запада, који су награђени за рад против националних интереса. Њихова досадашња макроекономска политика, за старорежимце, јесте само спровођење инструкција Светске банке и Међународног монетарног фонда. Досадашњу приватизацију национално-конзервативни крајњаши доживљавају као распродају српског националног богатства сумњивим страним компанијама или домаћим тајкунима.

"Ми смо 10 година успешно чували Србију од транзиције, а они који су дошли на власт иза нас за само шест година су успели да транзицију спроведу и створе друштво великих и драматичних социјалних разлика, незапослености и сиромашних. (...) Готово комплетна српска привреда продата је за цену 49 одсто Телекома» (једине велике компаније коју је Милошевић приватизовао – А. С). (Ивица Дачић, председник Социјалистичке партије Србије, на предизборном скупу у Шапцу, 9. јануар 2007¹⁰).

«После 2000. дошло је до дивље приватизације, затварања фабрика, отпуштања радника... Данас у Србији има 300.000 више незапослених него када смо ми били на власти. (...)Ту није реч о приватизацији, већ о криминалним

⁹ <http://www.dss.org.yu/vesti/vest.php?id=3798>.

¹⁰ <http://www.sps.org.yu/index.php/news/50/51>

делима. (...)Приватизација је изведена као очигледан пример пљачке (Ивица Дачић, 10. јануара 2007¹¹).

Национално-конзервативни крајњаши данас, наравно, не траже дословну рестаурацију старог режима. И они сматрају да су приватизација и економска интеграција у ЕУ важни степеници у оздрављењу српске привреде. Ипак, улазак Србије у ЕУ не треба да буде главни циљ, већ привреднополитичка мера која зависи од тога колико ЕУ поштује српске националне интересе.

"Ми јесмо за Европску унију, али ако нас Америка и Европа буду терали да бирамо између Европске уније и Косова, Србија ће избрати Косово", (Ивица Дачић, на предизборној конвенцији СПС у Краљеву, 5. јануар 2007¹²).

«Уколико ЕУ помогне да сачувамо Косово и Метохију, ми ћемо бити за улазак у Унију» (Александар Вучић, генерални секретар Српске радикалне странке¹³).

«Сарађиваћемо и са Европском унијом, и ако Европска унија поштује своје принципе онда ће Косово и Метохија бити у саставу Србије, а Србија у саставу Европске уније» (Томислав Николић, заменик председника Српске радикалне странке, предизборни митинг у Крагујевцу, 28. децембар 2006¹⁴).

Што се тиче уласка Србије у НАТО, радикални националисти (СРС) одлучно одбијају могућност да Србија икада у њега уђе (Томислав Николић, на конференцији за штампу, 28. децембар 2006¹⁵). Нешто су мекши представници СПС, који сматрају да би о приступу Србије НАТО-у народ требало да се изјасни на референдуму (Ивица Дачић, 10. јануара 2007¹⁶). Но, без обзира на различиту меру скептицизма у односу на евроатлантске интеграције, и једни и други одбацују улазак у нова отворена сукобљавања са Западом. «Србија не може да ратује против света. Сувише смо гладни, сувише смо сиромашни» (Томислав Николић, *Политика*, 13. јануар 2007, стр. 6).

Најрадикалнију верзију идеологије српског национализма изнео је формални председник СРС, Војислав Шешељ, у свом «Политичком тестаменту». Он је настао, крајем 2006, током Шешељевог штрајка глађу у притвору Хашког трибунала. Шешељ је, током вишедневног штрајка, доиста био на ивици смрти. Тако је његова опорука озбиљно схваћена као сажето завештање српског национализма. У тестаменту се каже:

«Од свих чланова Српске радикалне странке и посебно од руководства захтевам да никад не одустанете од чврсте националне идеологије и концепта

¹¹ <http://www.sps.org.yu/index.php/news/57/51>

¹² <http://www.sps.org.yu/index.php/news/44/51>

¹³ <http://www.srpskinacionalisti.com/sadrzaj.php?tip=ves&id=117799>

¹⁴ <http://www.srpskinacionalisti.com/sadrzaj.php?tip=ves&id=117391>

¹⁵ <http://www.srpskinacionalisti.com/sadrzaj.php?tip=ves&id=117328>

¹⁶ <http://www.sps.org.yu/index.php/news/57/51>

Велике Србије. да се упорно борите за ослобађање Републике Српске Крајине и Републике Српске и уједињење свих српских земаља.

«Друго, да наставите са енергичним супротстављањем глобализму и свим његовим појавним облицима. да се оштро супротставите свим покушајима да се Србија укључи у Северноатлански пакт и у Европску унију, јер су тамо концентрисани сви традиционални српски непријатељи.

«Треће, да будете упорни у русофилству и залагању за што већу интеграцију Србије са Русијом и осталим источним, словенским и православним земаљама.

«Четврто, да водите политику искреног пријатељства са Кином, Индијом, арапским, афричким и латиноамеричким државама које се супротстављају америчкој хегемонији и доминацији.

«Пето, да никада не улазите у било какву коалицију са Тадићем, Коштуницом и сличним српским издајницима.

«Шесто, да никада не прихватите отцепљење Косова и Метохије од Србије. Ако нам западне земље ипак на силу отму Косово и Метохију, да инсистирате да се аутоматски за сва времена прекину дипломатски односи са свим држава које признају независност Косова и Метохије.

«Седмо, да потпомажете српске политичке партије у Црној Гори, окупљене око Српске листе, како би успела да превлада српска опција у Црној Гори и Црна Гора се у догледно време врати Српству.

«И општа једна порука, да највише на свету чувате страначко јединство и да не дозволите да вас ико споља поцепа и подели»¹⁷.

Као што се види, Шешел је овим завештањем изричито забранио СРС да прави коалиционе владе са било којом од друге две најзначајније странке на српској политичкој позорници – ДС и ДСС. Његову тврдоћу је покушало да ублажи руководство СРС у земљи, које је, након што је Шешел обуставио штрајк, прогласило тетсамент неважећим («Тестамент се помиње само кад човек умре, а Шешел је жив»); Александар Вучић, у интервјуу за *Глас јавности*¹⁸). Ипак, завештање је одразило једну тврду црту радикалних националиста (који се налазе на позицији Г), према умереним националистима из ДСС-а (који се налазе на положају В). Руководиоци СРС, наиме, не либе се да оптуже умерене националисте (ДСС) да су савезом с умереним реформистима (ДС и Г17) заправо упропастили земљу.

“Сматрам да је Коштуница далеко најодговорнији за све што се дешава и да је он кључ целе мегапреваре. Нико живи Ћинђића не воли и сви то знамо. Међутим, неки људи се и даље заваравашу Коштуницом, мислећи да је он нешто спасавао и да ће он нешто да спасава. Он је, у ствари, све ове довео на власт и сада се чуди што они владају. Он их и држи на власти” (Александар Вучић, *Лутарње новине*, 13-14. октобар 2001, стр. 5).

«ДС и ДСС су исти. Разлика је само у томе што ће Тадић да вам се смеје у лице и да каже да је најлепше то што мора да испуни, а Коштуница ће да се

¹⁷ <http://www.vojislavseselj.org.vu/testament.php>

¹⁸ <http://www.srpskinacionalisti.com/sadrzaj.php?tip=ves&id=117799>

намршти, али ће на крају да уради исто што и Тадић. (...)Једини смисао је (још 2000. године) био да се часни људи у Србији преваре и да им се каже да Коштуница има нешто национално, да је пристојан и финији од Ђинђићевих, па хајде за њега да гласамо, Рок те преваре је истекао» (Александар Вучић, у интервјуу за *Глас јавности*¹⁹).

СРС је одбацивао чак и могућност послеизборне коалиције са СПС, сумњајући да ће та странка прећи цензус и оптужујући их да су, сарадњом с Коштуницом, сами себе диквалификовали²⁰. Ипак, главни удар СРС увек је упућен на ДС, кога радикални националисти доживљавају као свог главног политичког такмаца. За ДС радикали увек остављају најоштрије речи: «Реч је о најпрљавијој политичкој странци која се само лажима, измишљотинама и фалсификатима служи» (Вучић, конференција за новинаре, 8. јануар 2007²¹).

Занимљиво је, ипак, да СРС, током предизборне кампање 2007, уопште није нападала наспрамног крајњаша – ЛДП. О њему, током целе кампање, није изрекла ни једну покуду, као што ни ЛДП није нападао СРС. Тако се и овде показивало да су умерењаци, са обе стране расцепа (Б и В), били у прилици да буду изложени унакрсној ватри и једних и других крајњаша (А и Г), али и наспрамних умерењака (Б против В), док су сами крајњаша били поштеђени напада како наспрамних крајњаша, тако и најближих умерењака.

У овом погледу СПС Ивице Дачића је био много мекши. Они су позивали на сварање владе коју би чинили ДСС, СПС и СРС²². Нису искључивали ни могућност сарадње са ДС. Једино су одбијали владу са странкама «које се залажу за независност Косова и Метохије», тј. са ЛДП (Дачић, 30. децембар 2006²³). Отуда би се могло рећи да СПС заправо налази између умерених (ДСС) и радикалних националиста (СРС). Уосталом, СПС се и више еманциповоао од старог вође, оличења ранијег режима, него СРС од свог лидера (такође саставног дела старог режима). Након Милошевићеве смрти, августа 2006, у СПС је уприличена утрка за његовог наследника. Ту трку је добио Ивица Дачић. У СРС, међутим, Војислав Шешељ је и даље неприкосновени вођ, кога руководство у земљи беспоговорно слуша.

Последице и раширеност расцепа

Каква је последица ове четвороделне расцепљености српског политичког поља? Главни учинак је политичка непостојаност. Диверже нас учи да су четвороделни пореци (као што је био онај у Француској до Пете републике),

¹⁹ <http://www.srpskinacionalisti.com/sadrzaj.php?tip=ves&id=117799>

²⁰ Види <http://www.sps.org.yu/index.php/news/57/51>

²¹ <http://www.srs.org.yu/konf/?godina=2007&po=ns&mesec=1&dan=8>

²² <http://www.sps.org.yu/index.php/news/57/51>

²³ <http://www.sps.org.yu/index.php/news/31/51>

у извесном смислу другачије структуре од уобичајених, безразривних поредака (попут Британије, или Шведске). То је зато што ови први најчешће настају после неког великог друштвеног сукоба – политичке или друштвене револуције. Сукоб толико дубоко подели друштво, да то мора оставити последице на парламентаризам.

А последице су двојаке. Најпре, дуготрајан отпор промени, а затим нагла промена, јачају крајњаше. Они постају далеко јачи него у безреволуционарним порецима, где ретко прелазе 5% гласова. И друго, главна линија расцепа се премешта. У уобичајеним порецима она је негде у средишту политичког простора – између положаја Б и положаја В. У расцепљеним порецима, међутим, главна линија расцепа се удваја и распоређује тако да једна линија дели положај А и Б, а друга положај Б и В.

То често значи да ће, рецимо, странке са положаја Б пре да праве владу са странкама које су на положају В, него са крајњашима који се налазе са њихове стране расцепа (положај А). Диверже је за Француску утврдио да је у дотадашњој парламентарној историји (1789-1966) уједињена левица (А и Б) владала мање од 10 година или 6% времена, уједињена десница (В и Г) мање од 20 година или 12% времена, док су све остало време парламентарну већину образовале коалиције левих и десних умерењака (Б и В). Те коалиције су, у тренуцима великих националних криза, биле прошириване са остатком било левог (2+3+1), било десног крила (2+3+4; Диверже, 1968: 148-157).

Ова два Дивержеова правила потврђена су и у српском случају. Показало се, као прво, да су крајњаше веома јаки, некад и јачи од умерењака. Тако је СРС, на изборима 2003. и 2007, освојио два пута више гласова од ДСС. Истина, умерени ДС је у бирачком телу јачи од радикалног ЛДП. На изборима 2007. освојио је четири пута више гласова. Али, ЛДП има снажну подршку у српској медијској и културној елити, далеко јачу него у бирачком телу. То је појава коју су српски истраживачи већ уочили. Постоји озбиљан раскорак у политичком расположењу елите и грађана, у корист грађаниста, а на штету националиста (Лазих, 2005: 112-113). Тако, док свега 1,5% становништва Србије себе види као «екстремне левичаре», дотле је тај удео међу «активистима НВО» 10,5%, или седам пута већи! (Лазих, 2005: 89). Док српски бирачи већином гласају за национално-демократске (ДС и ДСС) или националистичке странке (СРС и СПС), српска елита је већином грађанистички настројена (Ђурковић, 2004: 123). Довољно је погледати само ТВ програм или интернет страницу Б92 (форум и блогове), као и дневник *Данас* или недељник *Време*, па схватити колико је овај увид тачан.

Тако, заправо, Србија има још један, лако уочљиви расцеп. То је онај између елите и грађана. Елите која је снажно грађанистички опредељена, и грађана који су више национално, па и конзервативно оријентисани. Али, у оба случаја крајњаше су утицајни и политички јаки.

Ако упоредимо другу Дивержеову последицу са српским случајем, видећемо да је и она потврђена. Уз главну раздеобу на средини политичког

поља (између Б и В), појавили су се и расцепи на симетрали сваког од два крила (између А и Б, и В и Г). Управо су ти расцепи одлучујуће утицали на образовање влада након избора 2003. и 2007. године. После избора 2003, ДСС је избегавао да направи владу са ДС, који је, пре искључења Чедомира Јовановића из ДС, уз положај Б, обухватао и положај А. Зато је од странака с положаја Б и В образована мањинска влада, којој је скупштинску већину дао СПС, слаба странка са положаја Г. Слично је било и након избора 2007. године. Владу су прегли да направе умерењаци са положаја Б и В (ДС, Г17 и ДСС), иако су странке са положаја В и Г (ДСС и СРС) такође имале скупштинску већину.

Једна од последица овакве четвороделне расцепљености српског политичког простора јесте и већ помињан Сарторијев распоућени плурализам. Њега су истраживачи српских прилика већ јасно препознали (Гоати, 2004: 183). У Србији постоје сви главни показатељи овог облика политичког устројства, за који је уочено да даје непостојани поредак.

Прво, ту је пет или више "значајних" странака, у смислу коалиционе неизбежности приликом образовања владе. То су: ДС, Г17, ДСС и НС, СРС, СПС, као и СПО (2003) и ЛДП (2007).

Друго, ту су "антисистемске" странке, тј. оне које не прихватају легитимност поретка. Као типичне антисистемске странке, након 5. октобра 2000, уочене су СРС и СПС (Гоати, 2004: 183). Те странке су одрицале легитимност петооктобарских промена. Након доношења новог устава, са којим су се и оне сагласиле, СРС и СПС су се умногоме почеле интегрисати у политичко устројство. Али, на другој страни, појавила се нова антисистемска странка која је одбацивала легитимност новог устава – ЛДП. И та странка је, на изборима 2007, ушла у скупштину.

Треће, ту је двострука опозиција. Реч је о опозиционим странкама које се не могу удружити против владе, јер је свакој од њих ближе политичко становиште владе него оне друге опозиције. Управо то се дешавало у српској скупштини не само током деведесетих, већ и након 2000. године. У раздобљу 1993-1997, против Милошевићевог СПС-а стајале су, на једној страни СПО, ДС и ДСС, а на другој СРС. Штавише, на изборима 1997, СПО и СРС су добили већину. Али, ове странке нису хтеле да образују заједничку владу и тако склоне Милошевића с власти. Слично се дешавало и након 2000. Коштуничина влада (2004-2007) имала је снажну опозицију у ДС и у СРС. Али, обема од тих странака Коштуница је био знатно ближи него она друга. Ако се у 2007. образује још једна центристичка влада (ДС, ДСС, Г17) и она ће имати двоструку опозицију – ЛДП и СРС/СПС. И у том случају имаћемо да је сваком делу опозиције ближа влада него онај други опозициони део.

И четврто, ту је постојање идеологизоване културе, односно идеолошка распоућеност. Већ током деведесетих примећено је да су у Србији различита политичка становишта често била везана са различитим политичким културама и често сасвим супротним виђењима традиције, историје и културе

(Thomas, 1999: 5-6). Након 2000, у готово свим деловима српске елите искристалисала се подела на модернисте (модернизаторе) и традиционалисте. Та подела је толико дубока да су се почели јављати и састојнице различитог идентитета. Тако је, рецимо, једна припадница грађанистичке елите утврдила да у Србији, поред Срба живе и извесни «евро-Срби»²⁴. Они насељавају, писало је тамо, углавном Војводину и Београд и играју «главну улогу» у европеизацији Србије. Што је у Србији више тих евро-Срба, а мање оних «обичних» Срба, Србија ће пре ући у Европу. «Евро-Срби» не само да одбацују традиционалне делове српског националног идентитета, већ и имају типични националистички, па и раситички став према «обичним» Србима²⁵.

Ако саму српску елиту разврстамо у пет стратешких сегмената (као у *схеми 1*), видећемо да у сваком од тих делова постоји озбиљна подела (види *схему 2*).

Схема 1.

Стратешке елите у савременим друштвима

<i>стратешки ресурс</i>	<i>стратешка елита</i>
имовина (капитал)	плутократија
организација (заповедништво)	политократија
знање (умење)	технократија
норме (уже вредности)	идеократија
забава (свет заорава)	хипнократија

Сваки од пет сегмената српских стратешких елита подељен је на транснационални (модернистички) и национални (традиционалистички) део. Припадници првог дела боље су интегрисани у светске и европске транснационалне структуре, одакле често извлаче како вредносно утемељење, тако и легитимитете, па и ресурсе. Припадници другог дела, пак, заступају специфичност националних вредности и интереса, и главнину ресурса обезбеђују на домаћем тлу. Разморимо их само мало ближе, тек толико да боље схватимо дубину и нарав ове поделе..

²⁴ Соња Бисерко, *Хелсиника повеља*, бр. 40, мај 2001, стр. 3.

²⁵ «Србин сам и не подносим ћирилицу! Хоћу латиницу! Осећам се угроженим од државе Србије», пише Дејан Вељковић, један од посетилаца сајта Б92 (15. фебруар 2007; http://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=232632). «Грађанско друштво (је овде) далека будућност, а Срби су ксенофобичан, затуцан и примитиван народ», пише Јасна Богојевић, друга посетитељка истог сајта (<http://blog.b92.net/node/2287>). «Можда моја мала национална свест још није устала са ноше, али осећам да и то мало говно националног поноса који понекад осетим невероватно смрди», тврди стални «блогер» на сајту Б92, који се, због свог јавног хомосексуалног опредељења, потписује са Queerija (<http://blog.b92.net/node/2680>).

Схема 2
Стратешке елите у Србији

<i>елита</i>	<i>транснационална</i>	<i>национална</i>
Плутократија	Менаџери	Бизнисмени
Технократија	Експерти	Професионалци
Политократија	Евалуатори, Реформатори	Конзервативци
Идеократија	Мисионари	Традиционалисти
Хипнократија	Глобалисти	Популисти

У плутократском сегменту, «менаџери» су српска подружница транснационалне власничке класе. То су заступници или челници овдашњих огранака страних (транснационалних) компанија, као што су U.S. Steel (Железара Смедерево), Philip-Morris (Дуванска индустрија Ниш), British-American Тобасо (Дуванска индустрија Врање), итд. Они шире идеологију «стварања амбијента за страна улагања». Та идеологија подразумева пореску и судску недодирљивост страних компанија, чак и када су оне умешане у најгрубље случајеве корупције и злоупотребе (види примере у Антонић, 2006: 39-90). Насупрот њих стоје домаћи богаташи, попут Милорада Мишковића или Зорана Дракулића. То су «бизнисмени». Они подстичу идеје о економском патриотизму и чувању српског тржишта од странаца. Најчешће је ипак реч само о настојању да се сачува неки монопол и спречи страна конкуренција (рецимо, у куповини обрадиве земље).

У технократском сегменту, «експерти» су стручњаци који су, након политичких промена у 2000, дошли на испомоћ у Србију (рецимо, Божићар Ђелић, министар финансија, Кори Удовички, гувернерка Народне банке итд). Они су једно време провели у иностранству, стекавши техничка знања и нормативно се интегришући у транснационалне структуре. Они мисле да напредак Србије зависи само од брзине прихватања техничких, али и свих других норми из ЕУ и САД. Насупрот њих стоје домаћи стручњаци, који су дуго у врху своје професије. То су «професионалци». Њихова идеја је да Србија има много више тржишног и стручног искуства од других бивших комунистичких земаља. Отуда, не треба странци да нас уче оно што већ знамо. Србија је направила заостатак само током деведесетих, и чим савладамо најновије техничке норме доћи ће до изражаја надмоћност српског образовног система и домаће памети.

У политократском сегменту, прву фракцију чине међународне бирократе – домаћи и страни службеници задужени за «реструктурирацију» и «интеграцију» Србије у ЕУ и НАТО. Ова је групација одсечак глобалне политичке класе. У њену српску подружницу спадају службеници различитих европских и америчких «агенција» за «реконструкцију», «реформу» и «развој» (USAID, European Agency for Reconstruction, The European Commission's Delegation,

Stability Pact, итд), потом месни представници великих међународних невладиних организација (*Freedom House*, *Amnesty International*, *Transparency International*, *The International Crisis Group (ICG)*, *The International Republican Institute*, *NDI – National Democratic Institute*, *Friedrich Ebert Stiftung*, *Konrad-Adenauer-Stiftung*, итд), као и месни заступници међународних новчарских установа (Светска банка, ММФ, СТО и друге). Сви су они непосредно прикоччани на главне друштвене установе земље-домаћина: од владе, преко државне управе, до школства. Налазе “партнере” у државном апарату, дају им новац за реформе и “усклађивање са стандарима”, и на крају оцењују “постигнућа” и “домашаје реформи”. Али, основни задатак припадника ове групе је првенствено је да “евалуира” и “рангира” успешност транзиције у локалним друштвима. Она за то користи опште формуларе са рубрикама сачињеним према папирнатим (тзв. неолибералним) теоријама: колико приватизованих предузећа, колико приватизованих медија, колико укинутих субвенција, колико смањених пензија, колико затворених државних школа или болница, итд. Отуда назив за ову скупину – «евалуатори».

Са њом под руку иде друга политократска фракција модернизатора, које смо назвали “реформатори”. Они спроводе упутства «евалуатора» и држе транзиционе процесе под надзором (чак и када то може бити науштрб демократског поретка). То што Србију, заједно с «евалуаторима», «уводе у Европу» неки од њих наплаћују претварањем властитог политичког капитала у економски (током поступка приватизације; види Брдар, 2006). Иван Крастев ову политократску фракцију у балканским земљама назива “предаторском елитом” (2004: 31). По Крастеву, “на посткомунистичке државе на Балкану треба гледати као на нафтне режиме, само што уместо нафте имамо огромну државну имовину коју треба приватизовати” (2004: 30).

Ове две политократске фракције модерниста, шире особену идеологију материјалистичког спасословља (сотериологије). У тој идеологији, ЕУ представља место економског спаса и решење за свакодневне животне недаће. Дисциплиновано слеђење упутстава која Србија добија од чланова «клуба богатих» (ЕУ и САД) омогућиће и Србији да се ускоро учлани у тај клуб. А онда ће сваком Србину бити далеко боље него данас.

Насупрот ове две модернистичке фракције, у политократској елити постоји и конзервативна струја. То су горњи ешалони неких националних странака, државних службеника, судија, војника и полицајаца. Они не само да имају снажан осећај за важност државе у животу једног друштва или народа. И њихов је егзистенцијални интерес повезан са националном државом и очувањем суверености. Они мисле да пут у Европу не може значити укидање националне државе. Безусловна послушност је логика лакеја, а њега нико неће примити у клуб богаташа. У тај клуб се стиже тек када се постане господин. А то је могуће само ако се развију сопствена успешна привреда и успешне институције. Тада ће Србију сви радо примити у своје друштво, без бирократских закерања и условљавања.

Оваква подела у економској, политичкој и техничкој елити свакако да постоји, у мањој или већој мери, и у другим источноевропским друштвима. Али, оно што њу у Србији заострава јесте претварање тих различитих ставовишта и уобличену *идеологију*, а затим, преко симбола, и у *идентитет*. Управо тај посао у Србији ради идеократија.

Модернистичку фракцију српске идеократије чини део домаће академске, медијске и културне елите. Они себе виде као својеврсне мисионаре европских веровања и вредности у Србији (види: Антонић, 2003: 293-302). Отуда и њихов назив – «мисионари» Њихова сотериологија није чисто материјалистичка, као код «реформатора», већ подразумева и претходно покајање. Србија не може да постане део ЕУ само преузимањем технологије и стандарда производње. Она мора најпре да поунутри европске вредности, да се искрено и до краја покаје за свој национализам. Тек тако измењена и очишћена она може да закуца на европска врата. То што је званична Србија осудила Милошевићеве злочине не значи ништа. Све док су у Србији јаке националистичке странке, она је и даље «болесно» друштво. Зато је над њим и оправдано извесно старатељство евро-реформских снага (тј. «реформатора» и «евалуатора»).

Насупрот њима стоји традиционалистичка фракција идеократије. И њу чини део културне, академске и медијске елите. Њени припадници, «традиционалисти», сматрају да «мисионари» својом представом о европеизацији Србије озбиљно угрожавају српске националне интересе и националну самобитност. Све док се пред Србију постављају национална питања – попут Косова или Републике Српске, у Србији ће се јављати национални, па и националистички одговори. «Мисионари» хоће да ту природну реакцију сваког народа, сваког друштва, прикажу као неки деформитет. И да тај деформитет излече на крајње опасан начин – проглашавањем свега националног за екстремистичко, националистичко. Али, не може Србија ући у Европу по цену свог идентитета. А управо «мисионари» хоће тај идентитет да промене под маском борбе против српског национализма.

Овим супротстављеним фракцијама идеократије помажу и одговарајуће струје у хипнократији. «Мисионарима» помажу «глобалисти», медијска елита из утицајних телевизија (Б92, Студио Б, Фокс, Кошава итд) и новина (*Блиц*, *Данас*, *Време*). Они не само што засипају домаћу публику хипнотичким производима глобалне естетске и политичке коректности: рекламама, серијама, филмовима, спортским утакмицама, итд. Они и медијски пропагирају ставове «евалуатора», «реформиста» и «мисионара», стварајући нове идентитете. Препознатљиви симболички део те идентитетске политике јесте – латиница. Сви ови медији као писмо користе искључиво латиницу, као «европскију», «светскију» од српске ћирилице. Латиница је постала први знак за препознавање «модерности», «европејства», «прогресивности». Зато није ни чудо да је једино писмо које користи крајњашки ЛДП – латиница.

Традиционалистима, у медијској сфери, помажу «популисти», национална фракција хипнократије у Србији. На забавном плану они засипају српску

публику хипнотичким производима из домаће продукције – музиком, филмовима, серијама. Лако се препознају по фолк музици и комедијама с народним ликовима. Неке од таквих ТВ станица воле да наглашавају своју чисто комерцијалну нарав и одсуство идеологије (ТВ Пинк). Те комерцијалне ТВ често своју «идеолошку неутралност» показују тако што као писмо користе и ћирилицу и латиницу. Рецимо, ТВ Пинк стране серије и филмове пописује ћирилицом, али најаву свих емисија иде латиницом. Ипак, главни представници ове фракције делују на телевизијама као што су РТС, ТВ Палма плус, ТВ Мост, и као новинари *Политике*, *Вечерњих новости* и *НИН*-а. Ови медији се и даље држе традиционалног српског писма – иако је ћирилица за српске «менаџере», «експерте», «евалуаторе», «реформаторе», «мисионаре» и «глобалисте» симбол балканске заосталости и национализма. Идеолошка потка ове фракције је традиционализам и конзервативизам. Ипак, радикали, као националистички крајњаци, јављају се у овим медијима сасвим ограничено, претежно у политичким и забавним емисијама (пошто њихова демагошка оштрина забавља народ). Тон остатку програма или садржаја новина даје више умерена, национална интелигенција.

Између ових двеју колона – модерниста и традиционалиста, води се борба око утицаја и обликовања институција. Борба се води за сваку институцију, за сваки ресурс. То није неуобичајено за многа модерна друштва. И у другим земљама Источне Европе, као што рекосмо, постоји линија подела која иде према ступњу интегрисаности у транснационалне структуре. Ипак, у Србији је та подела до краја идеологизована, идентитетски јасна. Ту су и две оделите политичке стратегије. Модернисти су боље интегрисани у глобалистичке слопове моћи, на основу чега захтевају монопол на вођење Србије у ЕУ, као и на модернизацију. Традиционалисти, пак, имају јачи осећај националног идентитета и боље познају националну културу и историју, на основу чега желе монопол на тумачење и очување националног идентитета. У оба случаја, ти захтеви могу да буду опасни по постојаност и интегрисаност заједнице. А културни рат и политички радикализам иду руку под руку.

У том културном рату традиционалисти оптужују модернизаторе да су се одродили од сопствене нације, да не разумеју њене муке и њена очекивања и да су више део транснационалних политичких и економских структура него истинска национална елита. Заузврат, модернисти оптужују традиционалисте да су главни елементи њиховог идентитета – патриотизам, мит о Косову, народњаштво, православље, ћирилица – суштински не-европски, провинцијални и назадни, и да су корен свих неспоразума и сукоба Србије са савременим Западом. Иза ових симболичких застава – иза Европе и иза Нације – ређају се, затим, две колоне. У обе су фракције елите, у обе су странке и у обе је народ.

У појмовној равни те две колоне је лако помирити. Наиме, модернизација и национални интерес никако не морају бити супротстављене категорије. Више модернизације не значи мање националног интереса, као што ни више

националног интереса не мора да значи мање модернизације. Символичка политика, међутим, која превладава у Србији, одређује главно друштвено питање као избор: *или модернизација, или национални интерес*. То питање, наравно, захтева да се чита као: *или ми, или они*. Но, на тако дефинисано питање ни једно друштво не може да изнађе рационалан одговор. Јер одговор, наравно, није *или-или*, већ *и-и*. Србији је потребна и модернизација, и заштита националног интереса. И све док се смањи симболичка дубина тог расцепа и кључно питање не постави другачије, Србија тешко да може да дође до устаљене демократије и друштвеног мира.

Будућност расцепа у Србији

Да ли у Србији постоје назнаке да се политика знамења у догледно време може заменити политиком интереса? Случајеви посткомунистичке Чешке, Пољске или Мађарске, показују да током транзиције знамењски процеп слаби, а интересни расед постаје доминантнији. Да ли ће тако бити и са Србијом?

Најпре треба рећи да Чешка, Пољска или Мађарска нису имале Косово. Оне нису имале територијални спор са јаком унутрашњом (или спољном) мањином који се тиче самих темеља државе. А тамо где је таквих спорова било, као у Републици Ирској, требало је да прође седамдесет година па да интересни расцепи дођу испред знамењских (Goldthorpe, 1996). Коначно решење положаја Косова, током 2007. године, краткорочно ће ојачати знамењске расцепе. Али, посматрано на дужи рок, постојано решење – какво год да је – ипак ће водити у смиривање знамењских подела. Да ли ће се до преваге интересних расцепа чекати седамдесет година, као у Ирској, или мање, остаје да се види. Ипак, такав развој прилика изгледа неминован.

Ово се тим пре може очекивати што већ данас у Србији постоје показатељи уобличавања интересног расцепа. Ако посматрамо странке и њихове бираче видећемо да већ сада постоји веза између присталица странака и њиховог друштвеног положаја. А управо то може бити важна ствар за јачање интересне политике и устаљење демократског поретка.

По класичној поставци Липсета и Рокана (Lipset and Rokkan, 1967) страначки поредак се сасвим устаљује тек онда када се образује довољно тзв. усидрених бирача (*anchored voters*). То су бирачи који гласају у складу са својим друштвеним положајем и то за странке које се налазе на одговарајућим странама интересних расцепа (такође и Bartolini and Mair 1990; Manza and Brooks 1999; Bartolini 2000). Некад је потребно и 40 година како би се у бирачком телу успоставила чвршћа веза између друштвеног положаја и гласања (Converse, 1969; 1976). Кад је реч о послекомунистичкој Источној Европи, тамо је уочена једна посебност. Односи политичких снага и њима одговарајућих друштвених слојева, на првим изборима, били су обрнути од оних на Западу. Лево политичке снаге уживале су подршку група и појединаца који су

били повлашћени у старом систему, а за десне (неолибералне) снаге најчешће су гласали ранији системски губитници – не само „бели оковратници” већ и многи радници и сељаци (Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 215-220). Кичелт је стога претпоставио да грађани у Источној Европи, на почетку прелазног раздобља, не гласају према свом тренутном друштвеном положају већ према способности прилагођавања новом, настајућем устројству. „Они који очекују да постану ‚добитници’ у тржишном систему вероватно ће подржавати либертаријанску/ протржишну политику и странке, док ће могући ‚губитници’ тежити да се заштите од тока приватизације и од тржишне зависности” (Kitschelt, 1992: 26).

Кичелтова претпоставка у потпуности је потврђена на случају Србије деведесетих година. Грађани који су се се прибојавали да ће економска транзиција (приватизација и потржиштење) од њих направити губитнике одређивали су се за странке режима који је замрзао транзицију. Они пак испитаници који су себе видели као могуће добитнике, бирали су странке опозиције. Назнаке таквог одређења показала су готово сва већа истраживања политичког јавног мњења (Михаиловић, 1991; 1996; Бранковић, 1995; Сајц, 1996а; Гоати, 1999:124-127). Србија је, заправо, била одлично место за испитивање Кичелтове хипотезе јер се, током целог Милошевићевог раздобља, налазила у раној фази транзиције. Овде не само да номенклатура из 1989. године није била сишла са власти, него је ток приватизације био заустављен (85% основног капитала и даље је било у државној и парадржавној својини; Гоати, 1996:19). Лазићево истраживање из маја 1997. године директно је потврдило Кичелтову хипотезу. Присталице социјалистичког режима натпросечно су били управо људи који су имали слабије изгледе на тржишту: испитаници старији од 60 година, пензионери, људи који имају основну школу и мање, пољопривредници, домаћице, нижи раднички слој и људи који ретко остварују додатне приходе. Насупрот томе, присталице демократске опозиције натпросечно су били они са бољим тржишним изгледима: људи са високим образовањем, средња класа, студенти и ученици, људи који редовно остварују додатне приходе, људи који живе у градовима, запослени у приватном сектору и незапослени (опширније у Антонић, 2002: 79-81).

Када је режим у Србији оборен и када је почела приватизација, могући добитници и губитници постали су стварни. И то се одмах повезало са гласањем. Према Михаиловићевом истраживању из јула 2005, око 30% испитаника у Србији себе је доживљавало као губитнике транзиције, 11% као добитнике, док остали себе и даље нису сврставали ни у једну скупину. Погледамо ли по странкама, видећемо да су се транзициони губитници највећма усредсредили око СРС и СПС, а добитници око ДС. Однос губитника и добитника у СРС је био 50%:4%, у СПС 45%:0%, а у ДС 14%:31%. Имајући у виду удео добитника и губитника у укупном становништву, диференцијал губитника за СРС је износио +20, за СПС +15 а за ДС -16, а диференцијал добитника за СРС -7, за СПС -11, а за ДС читавих +20! (Михаиловић, 2005).

Истраживања Вукадиновића и Миладиновића, из августа и новембра 2006, показала су да се испитаници који се слојно самопрепознају као “доња класа” натпросечно изјашњавају као присташе СРС, док су се они који су себе видели као “виша средња класа” изразито сврставају у присташе ДС. Према августовском истраживању ових писаца, 53% испитаника из доње класе гласа за СРС, а 19% за ДС (просек у истраживачком узорку био је: СРС 39%, ДС 31%). На другој страни, 38% припадника више средње класе гласа за ДС, а 25% за СРС (нижа средња класа је у равни просека: ДС 33%, СРС 38%; горња класа је била статистички занемарљива). И према новембарском истраживању, 51% испитаника из доње класе гласало би за СРС, а 22% за ДС (просек у истраживачком узорку био је: СРС 29%, ДС 34%). На другој страни, 45% припадника више средње класе гласало би за ДС, а 17% за СРС (нижа средња класа је и у овом истраживању била у равни просека: ДС 33%, СРС 27%; Вукадиновић и Миладиновић, 2006)²⁶.

Али, није ли онда необично да доњи слојеви у Србији гласају за СРС, која са изјашњава као странка деснице, а горњи слојеви за ДС, која се изјашњава као странка левице? Таква ствар не би требало да нас чуди. ДС је странка српске проевропске елите: «менаџера», «експерата», «реформатора» и «глобалиста». Стога слојеви којима боље иде, објективни транзициони добитници – предузетници и стручњаци из свих области – повезују свој бољитак са евро-интеграцијама (Брдар, 2006). Они се надају још већем напретку који ће наступити са прикључењем Србије ЕУ. Овај оптимизам деле, а онда и страначку склоност, и они припадници нижих слојева који верују да им неке њихове вештине или нека знања могу дати предност на «поштену тржишту ЕУ» (рецимо, знање страног језика, радне навике, поседовање еколошки здраве земље итд). Насупрот њима, људи којима је транзиција донела спуштање на друштвеној лествици, или они који не виде да им у ЕУ може бити боље, радије ће да се опредељују за конзервативно-националистичку и популистичку странку, каква је СРС.

Но треба рећи да се и у европским постиндустријским земљама, попут Британије или Француске, примећује све веће укрштање класног положаја и гласања (у уобичајеном смислу те везе). Нижи слојеви све више гласају за десницу, а горњи за леве странке. То је, најпре, стога што су стручњаци из више средње класе и уопште припадници «опслужујуће класе» (Service Class;

²⁶ Треба напоменути да је, у овом истраживању, самовиђење класног положаја испитаника у многоме одговарало класи у коју би испитаника сврстао и социолог. Рецимо, у августовском таласу, сељаци који су власници до 5 хектара земље, у 56% случајева сврставали су себе у доњу класу, у 28% случајева у нижу средњу, а у свега 6% случајева у вишу средњу класу. Такође, 44% неквалификованих и полуквалификованих радника препознавало се као доња класа, 42% као нижа средња и свега 7% као виша средња. Насупрот томе, 38% предузетника и samozапосених сврставао је себе у вишу средњу класу, 44% у нижу средњу и свега 10% у доњу класу (Вукадиновић и Миладиновић, 2006). Очигледно, класно самовиђење у многоме је одговарало стварном класном положају.

тј. класе која опслужује систем) прихватили леву идеологију социјалних и грађанских права, материјализма, атеизма и космополитизма (мултикултурализма). Пошто је индустријско радништво, крајем 20. века, ионако ослабило, они су лако преузели вођство над левим партијама (попут Тонија Блера над Лабуристима). Са друге стране, јачање транснационалних структура гурнуло је ниже слојеве ка десници. Радници и послужитељи су добили конкуренцију у увезеним радницима и уселеницима, а сељаци и ситни произвођачи у јефтиној страниој роби. Тако су међу нижим слојевима ојачали конзервативизам, национализам и традиционализам, а са њима и утицај десних странака.

У Србији је, међутим, дошло до преплитања и поклапања једне постиндустријске појаве са закаснелом транзицијом. Господство леве идеологије у транснационалној политичкој и опслужујућој класи ЕУ извршило је снажан уплив на «евро-реформску» елиту Србије. И она је умногоме прихватила леви друштвени речник – од позитивне дискриминације до мултикултурализма. На другој страни, заостајање у транзицији, забележено током Милошевићевог раздобља, довело је до тога да је «Кичелтов феномен» и даље у Србији видљив на сваком кораку. Тржишно неуспешни појединци и скупине, и то не само они на постојећем тржишту, већ и на замишљеном, свеевропском, опредељују се за конзервативне странке, странке старог режима, за национализам и традиционализам.

Оваква интерференца, овакво поклапање напредности и назадности у једној појави, само ојачава главни идентитетски (грађанистичко-национални) расцеп. Пошто се он у Србији, у раздобљу уобличавања страначког устројства (тј. после 2000), до краја изразио кроз странке, постоји озбиљна опасност да се тиме грађанистичко-национални односно модернистичко-традиционалистички расцеп очува знатно дуже него у другим земљама Источне Европе. То је позната Липсет-Роканиова теза о замрзавању (freezing) расцепа, уколико се они снажно институционализују кроз странке и политичке установе. Једном када настане и уобличи се, политичко тле се веома споро мења. Тако Липсет и Рокам објашњавају појаву да “страначки устроји шездесетих година овога века (тј. у доба када је писан рад – примедба С. А) одражавају, са малобројним али значајним изузетцима, склопове расцепа из двадесетих” (Lipset i Rokkan, 1967: 50). Једноставно, веле и други истраживачки, “једном када се расцепи кроз установе утврде и уобличе, они развијају властиту самосталну снагу и почињу, наизменично, сами да утичу на друштвени, културни и политички живот” (Bartolini and Mair, 1990: 218). Ти расцепи задобијају “своје властите повести које могу суштински бити различите од повести како њихових друштвених основа, тако и од повести изворне мобилизације и политизације која се на њима зачала” (Bartolini and Mair, 1990: 219).

И то је главна опасност за српску демократију. Ако се расцепи који постоје данас, 2007. године, убрзо не промене, у Србији ће тешко ићи са устаљењем демократије. Одлучујуће године за демократију у Србији су неколико

наредних. Оне ће донети разрешење – да ли је Србија збиља демократска земља или ће се на демократију у Србији још морати причекати.

НАВЕДЕНИ РАДОВИ:

- Антонић, Слободан (2006): *Елита, грађанство, слаба држава: Србија после 2000*. Београд: Службени гласник.
- (2005): *Гутање жаба: расправе о српској транзицији*. Београд: ИИЦ НСПМ.
- (2003): *Нација у струјама прошлости: огледи о одрживости демократије у Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- (2002): *Заробљена земља: Србија за владе Слободана Милошевића*. Београд: Откровење.
- Бранковић, Србобран (1995): *Serbia at War with Itself: Political Choice in Serbia 1990-1994*. Belgrade: Sociological Society of Serbia and Medium.
- Брдар, Милан (2006): «Динамика реформско-демократских капацитета у структурним променама субјекта транзиције», *Социолошки преглед*, год 40, бр. 2, стр. 137-164.
- Вукадиновић, Ђорђе и Слободан Миладиновић (2006): *Истраживање јавног мњења Србије*, Публикум – НСПМ, август и новембар 2006, радни подаци..
- Гоати, Владимир (1996): *Стабилизација демократије или повратак монизму: “Трећа Југославија” средином деведесетих*. Подгорица: Унирекс.
- (1999): *Избори у СРЈ од 1990. до 1998: воља грађана или изборна манипулација*. Београд: Центар за слободне изборе и демократију.
- (2004): *Партије и партијски системи у Србији*. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу.
- Диверже, Морис (Duverger, Maurice) (1968): *Демократија без народа*, Београд: Рад.
- Ђурковић, Миша (2004): «Трагање, парадокси, могућности: десница у Србији 1990-2003». *Нова српска политичка мисао*, год. 11, бр. 1-4, стр. 123-150.
- Крастев, Иван (2004): *Замка нефлексибилности: фрустрирана друштва, слабе државе и демократија*. Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност.
- Лазић, Младен (2005): *Промене и отпори: Србија у трансформацијским процесима*. Београд: Филип Вишњић
- Михаиловић, Срећко (1991): “Избори `90: мњење грађана Србије”, у: С. Михаиловић и В. Гоати (ур.), *Од изборних ритуала до слободних избора: сондажа јавног*

- мнења уочи првих вишестраначких избора у Србији, стр. 27-126. Београд: Институт друштвених наука.
- (1996): “Социјално утемељење политичких странака”, *Социолошки пеглед*, год. 30, бр. 3, стр. 293-312.
- (2005): *Истраживање јавног мнења Србије*, ЦЕСИД, јули 2005, извештај: “Политичке поделе у Србији у контексту цивилног друштва”.
- Обрадовић, Бошко (2007): «Забрањени Ђинђић», електронско издање НСПМ, http://www.nspm.org.yu/koment2006/2007_obradovic2.htm, као и избор Ђинђићевих цитата на тему Косова http://www.nspm.org.yu/koment2006/2007_obradovic2_add.htm.
- Сајц, Александра (1996): “Социо-демографске карактеристике изборно неодлучних и апстинената у Србији 1990-1993”, *Социологија*, год. 38, бр. 2, стр. 195-223.
- Стојиљковић, Зоран (2006): *Партијски систем Србије*. Београд: Службени гласник.
- Bartolini, Stefano and Peter Mair (1990): *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of the European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dellenbrant, Jan Ake (1993): “Parties and Party Systems in Eastern Europe “, in: *Developments in East European Politics*, Eds: Stephen White, Judy Batt and Paul Lewis, pp. 147-162. London: Macmillan.
- Elster, Jon, Claus Offe and Ulrich K. Preuss (1998): *Institutional Design in Post-Communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldthorpe, John H. (1996): “Class and politics in advanced industrial societies”, in David J. Lee and Bryan S. Turner (eds.), *Conflict about Class: Debating Inequality in late Industrialism*, pp. 196-208. London and New York: Longman.
- Kitschelt, Herbert (1992): “The Formation of Party Systems in East Central Europe”, *Politics and Society*, Vol. XX, No.1, pp. 7-50.
- (1995): “Formation of Party-Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions”, *Party Politics*, Vol. I, No.4, pp. 447-472.
- Kitschelt, Herbert, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski and Gabor Toka (2000): *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linz, Huan and Alfred Stepan (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Mahr Alison and Nagle John (1995): Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 28, No. 4, pp.393-409
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomas, Robert (1999): *Serbia under Milošević: Politics in the 1990s*. London: Hurst & Company.

Slobodan Antonić
Faculty of Philosophy
Belgrade

S u m m a r y

CLEVEAGES IN SERBIA AND CONSOLIDATION OF DEMOCRACY

The article discusses the sociological obstacles for consolidation in Serbia after 2000. The author claim that the reason for slow consolidation lies squarely with the type of political cleavages that continue to dominate Serbian politics. Throughout Eastern Europe, symbolic conflicts relatively quickly gave way to distributional conflicts during the 1990s. Distributional conflicts typically result in compromise, which is why they are regarded as favorable to consolidation of democracy. Other type of dominant cleavages is ideological and symbolical. Ideological cleavages divide the body politics to those who were loyal to the previous regime and to those who support the current reformists, and symbolical cleavages are identity-based. The inability to remove the symbolical issues from the political agenda in seven years is what undermines the weak foundation for democracy in Serbia today. Due to the resistance of symbolical and ideological cleavages (patriots/-Europeans, old regime forces/reformers etc.) rather than socio-economic cleavages, author defines the party system of Serbia as deeply polarized with the existence of anti-system parties. Deep polarization and the existence of the anti system parties is what undermines consolidation of democracy. The author shows that the existence of anti-system parties is precisely the reason why Serbia cannot get out of the spirit of electoral authoritarianism and why electoral democracy keeps failing to consolidate.

Key words: party cleveages, democracy, transition, elites, political system.